

СЕМАНТИКА ЕПІТЕТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ 20-30-Х РР. ХХ СТ.

Шутова Л.І.

Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

Група епітетів, що об'єднуються у парадигму портрета людини, становлять семантичний обсяг ознак денотатів, що включають поняття обличчя, фігури, росту, рук, одягу, жестів, міміки, мовленнєвої поведінки, фізичних рухів, пересування, пози, зовнішнього прояву станів. Як відомо, для зовнішньої характеристики героя важливим є показ кольору очей, волосся, одягу, а також особливостей міміки. Важливого значення набувають при описі зовнішності очі людини: форма, колір, вираз очей, з якими пов'язуємо й внутрішні особистісні характеристики. Ці ознаки для визначення характеру людини вважались найбільш важливими у фізіогноміці – науці про розпізнавання рис і особливостей характеру за зовнішнім виглядом.

При зображенні людини основну увагу поети зосереджують на актуалізації дистрибутивів *очі* та *губи*. Ад'єктивні словосполучення із субстантивом *очі* мають у своїй структурі сему порівняння: *звірячі очі* (очі, як у звіра), *злодійське око* (недобре око). Такі сполучення епітета з іменником становлять собою метафору, що привносить в контекст певну експресію. Вони змодельовані через трансформацію загальнономовних порівнянь у метафоричну ад'єктивно-субстантивну конструкцію.

Обов'язковим компонентом характеристики очей є колір. Колірна гама очей представлена епітетами *бірюзові, блакитні, ясно-сині, сині, темно-сині, синьо-тьмяні, голубі, зелені, карі, сірі, срібні, темно-карі, золоті, червоні, чорні, сиві, янтарні*. Найбільшу кількість складають епітети синьо-блакитної гами. Такий колір очей зустрічається в поезіях Б.-І.Антонича, М.Драй-Хмари, Б.Лепкого, М.Рильського, В.Сосюри, Д.Фальківського, С.Чарнецького. Аналізована колірна гама як еталон краси прийшла на зміну традиційним, фольклорним поетичним означенням *чорні, карі очі*. Таким чином, маємо приклади експресивної двоплановості прикметників на позначення кольору. Крім того, що епітет колірної семантики виконує описову функцію, він же виражає оцінку дистрибута: *синій* – значить красивий, милий. Наприклад: “От чому для мене тільки *сині зорі*, тільки *сині очі* у житті цвітуть” (В.Сосюра), “У твої *очі синьо-тьмяні* дивлюсь натхненно і несміло” (Б.-І.Антонич).

У комплексі колірної гами очей виділяються епітети *бірюзові, срібні, золоті, янтарні*. Такі епітети як результат індивідуально-авторської оцінки виражають ознаку, “змодельовану автором через означення, що сполучається із дистрибутом семантичним зв'язком метафори, метонімії, символу, а також / або шляхом нової форми означення” [Сидяченко 1991: 6].

Характеристика погляду має певну систему окреслень: колір очей, манера дивитися та показ стану людини за допомогою погляду. Перша група “колір очей” представлена прислівниками *синьо, лазурно*: “А в очах *перстніє синьо*, Як в червневі дні!” (М.Хвильовий), “Ти *дивилась* тоскно і *лазурно* на заломлені руки мої” (В.Сосюра). Два останні уривки засвідчують синтез колірної ознаки очей з характером погляду. Наведені приклади свідчать про ускладненість асоціативних ознак, що доводять психологічну основу епітетів, характеризуючи людину через вираз або колір її очей.

Крім традиційного опису кольору очей, автори використовують й інші:

1. з допомогою заміни прямої назви ознаки кольору описовою конструкцією (ад’єктив + субстантив колірної семантики): “І жив собі в степах народ, Що зветься й досі чабанами. Стрункий, високий і гнучкий/ З *очима, повними блакиті*” (Д.Фальківський);
2. шляхом уточнення колірної ознаки через порівняння з іншою реалією, подібною з описуваною за кольором: “Сергія *очі сірі, аж сталеві*, Поглянули на хлопців журний круг” (М.Бажан);
3. використовуються композити з повторюваними основами для уточнення ознаки: “Скажи: чи ж можу я забуть Твої *зелень-зелені очі*” (Д.Фальківський);
4. поєднання у складному епітеті двох основ, одна з яких – колірної семантики, друга ж – іншого значеннєвого плану, що збільшує інформативну вагу характеристики людини: “а *очі сірі, карі-молоді* гойда (вітер – Л.Ш.), неначе квітки на воді” (Т.Осьмачка).

Крім колірної ознаки, при описі очей зосереджується увага на їх формі, виразу тощо. Наприклад, форму очей характеризують поетичні означення *круглі, розширені, дивно-розкриті*, їх розташування – *запали, глибокі*.

Лексеми *очі, погляд, вираз, зір* складають певну лексико-семантичну групу, на периферії якої перебувають лексеми *зір, вираз, погляд*. Ядерними у зовнішньому портреті є субстантиви *зір, очі* та дієслово *дивитися*. Щодо аналізу групи епітетів для опису манери дивитися, то слід зазначити, що поети часто зображали погляд саме під час різноманітних душевних та фізичних напружень. Відповідно до цього епітетами до дієслівного дистрибута *дивитися* та його семантичних відповідників стали *спокійно, ясно, ласкаво, похмуро, жаско, бездумно, тупо, байдужно, докірливо, виразно, бронзово, блідо, криваво, важко, розумно, туманно, дико, ніяково, сторожко, тихо, гостро, глибоко*. Застиглий погляд у Б.-І.Антонича неодмінно асоціюється з німотою: “І пухне, мов пухир надутий, аж *німо кам’яніє погляд*”. При поєднанні дієслова *дивитися* з епітетом *беззубо* в основу покладено метонімію, бо характер погляду асоціативно зближується із особливостями обличчя.

Наступна група епітетів – ті, що через погляд передають особливості внутрішнього стану: *злякано, грізно, зажурено, стомлено, сумно, самотньо, тоскно, сердито, понуро, радо, весело*.

Ознака погляду репрезентується такими денотатами, як *погляд, очі* та

епітетами емотивного змісту. Як правило, позитивна оцінка виразу очей виражена епітетами *дивні, милі, прекрасні, добрі, ласкаві*. Неприємний погляд окреслюється ширшим колом означень: *хижацькі, порожні, діряві, безсоромні, грішні, східні, жахні, жирні, жорстокі, ситі, пожадливі, лихі, лиховісно-грізні, хитрі, скажені*. Негативність семантики епітета може посилюватись відповідною формою дистрибута-актуалізатора: “І, *очиці* мружачи *ситі*, Позіхатиме, – *voilà!*” (Є.Плужник).

Погляд людини, вираз її обличчя є проектом внутрішнього стану, характеру. Таким чином, поетичні означення, що характеризують денотати *очі, погляд*, стають виразниками статичних (характер) і мінливих, динамічних (стан у конкретній ситуації) ознак: *потомлені, стомлені, втомлені, здивовані, п'яні, спокійні, тривожні, неспокійні, перелякані, гнівливі, задумані, повні муки, закохані, заплакані, горді, наївні, покірні*. Описані епітети виконують характерологічну та ситуативну функції: “і не впаде сльоза гаряча з твоїх *зажурених очей*” (В.Сосюра), “і так ніколи не вдивлялись *тривожні, гарячкові очі* у шафірові береги моєї мрії” (М.Др.-Хмара).

Настрій людини, що проектується у виразі очей, описують епітети *тужливі, смутні, тоскні, байдужі, засмучені, серйозні, скорбні, похмурі, зажурені, сумні, холодні, хмурі, веселі, розсміяні*. Особливою експресією позначено контактне використання антонімічних епітетів: “І *очі радісно-печальні* Білоодежних Дездемон!” (М.РильськийРин.), “І *ряд очей, прихильних і ворожих*, На них дивився із чертогів божих” (М.РильськийРин.).

Другим важливим акцентним дистрибутом є іменник *губи (уста, вуста)*. Вони можуть окреслювати стан здоров'я (*в'ялі, трухлі, хворі, зболілі*), вік (*юні, молоді, старечі*). Означення, що характеризують через зовнішній прояв внутрішній стан, можуть бути частиною генітивної конструкції, де іменник *губи* виступає у ролі генітива: “Коли ж *тверді і мужні куточки губ* заграють І теплий вогник раптом в очах перестрибне, – Ну, здорово! – він скаже” (М.Бажан). Для характеристики людини важливим є опис усмішки. Щирий, веселий усміх описується епітетами *гарячий, мудро-ласкавий, осяйний, теплий, ясний*: “І грає усміх на устах ясний” (М.РильськийРин.), “А в нього на виду грав усміх *осяйний*” (М.РильськийРин.). Усміх при невідповідності його внутрішньому станові кваліфікується як сміх “крізь сльози”, тому для його опису автори послуговуються іншим набором епітетних лексем: *гіркий, журливий*: “І усміхом *гірким* уста покривлені” (П.Карманський), “У кожного в душі ятриться вічна рана: Під усміхом *гірким* скривається проклін” (П.Карманський). У поезії М.Рильського тактильний епітет *вогкий* характеризує дистрибут *очі* (вогкі, зі сльозами) й метонімічно надається іншому денотату – усміх: “Я вже бачу *Вогкий усміх* в очах твоїх юних”.

При описі портретних деталей частотним є використання дистрибута *лице*, значно меншою активністю характеризується лексема *обличчя*. Вживання зазначеного дистрибута має свої особливості. Намагаючись подати психологічно

ускладнений образ, поети використовують ряди епітетів, комплекс яких включає:

1. Ознаки одного семантичного плану: “Тобі ж, моє ластовенятко любе, ще й поцілунок в *личко рожевеньке, присмагле*” (М.Драй-Хмара). Аналізований контекст подає колірну характеристику обличчя.
2. Різноманітні ознаки: “був трибуном і бійцем – з *мужнім світлим лицем!*” (П.Тичина). Як правило, у таких контекстах один епітет характеризує забарвлення, а інший становить означення емотивного плану: “Я, що схилив *покірне і бліде* Своє *лице* у двох віків на грані!” (Є.Плужник).
3. Поруч можуть бути два епітети, між якими – причинові або градаційні семантичні відношення: “Не я пишу оцю поему, а тисячі: з *блідими, виснаженими лицями*” (В.Сосюра) – бліді, тому що виснажені, або: “І пливуть в кривавім тумані *Посинілі передсмертні лиця...*” (Є.Плужник) – посинілі, тому що в стані між життям та смертю.
4. Між епітетами можуть бути відношення порівняння (як правило, першим виступає якісний прикметник, а другим – відносний у значенні якісного): “а відтіля – санпоїзди калік безруких і безногих... Були в сльозах і у крові їх *жовті лиця воскові*» (В.Сосюра). Тут маємо трансформоване порівняння *жовтий, як віск – жовтий восковий*.

Частини тіла (руки, ноги тощо), що характеризуються значно рідшим використанням, мають такі семантико-стилістичні особливості:

- описують частини тіла за наявністю / відсутністю одягу на них (*голі ноги, босі ноги*): “Твої *ноги, гарячі і голі*, іще чують уста...” (В.Сосюра);
- епітети можуть окреслювати їх особливості щодо функціонування (*бистрі, гарячі ноги* – ознака швидкої ходи або швидких рухів): “Сковорода на *бистрі ноги* встав” (П.Тичина);
- вказують на міру забрудненості (*брудні ноги, білі ноги*; епітет колірної семантики *білий* використовується тут у своєму узуально-переносному значенні “чистий”).

При сполученні з дистрибутом *людина* епітети виконують характеризуючу роль за моно- ознакою. При цьому для того, щоб дати уявлення про особливості обличчя, достатньо вжити один прикметник *чорнобровий* – і маємо ознаку молодості й оцінку краси людини: “Всі ж *ви* такі, як і я, *чорноброві!*..” (В.Сосюра); особливості фігури окреслюються епітетами *худенька, струнка, тонка*: “Був колись я *стрункий* і хороший, а тепер не такий, не такий” (В.Сосюра), “В неї очі карі та глибокі, вся *вона* і ніжна, і *струнка*” (В.Сосюра).

Література

1. Сидяченко Н. Функционально-стилистическая, семантическая и формальная структура эпитета (на материале романа М.Стельмаха “Чотири броди”): Автореф. ... дис. канд. филол. наук. – К., 1991. – 17с.